

BOOKA.

Knjiga **193**

MILJENKO JERGOVIĆ
**INŠALLAH, MADONA,
INŠALLAH**

© Miljenko Jergović, 2023.

ZA IZDAVAČA

Ivan Bevc

Nika Strugar Bevc

© za srpsko izdanje

BOOKA

11000 Beograd, Cara Dušana 68

office@booka.in

www.booka.rs

IZVRŠNA UREDNICA

Sanja Bogičević

PRELOM

Bodin Jovanović

DIZAJN KORICA

Jelena Šušnjar

ŠTAMPA

DMD štamparija

Beograd, 2023.

Sva prava zadržana.

Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti
niti reprodukovati u bilo kom obliku bez pismene
saglasnosti izdavača.

MILJENKO JERGOVIĆ
INŠALLAH, MADONA, INŠALLAH

Gurbet

Moje ime je Mustafa. Od onih sam koje ti je bolje ne pogledati. A ako i među takvima ima najgorega, onda sam taj. Kad u Tešnju žena zanese, zabrane joj da pokraj moje kuće prolazi. Ako me pogleda, vele, dijete će bit ružno ko niko njegov. Tog adeta drže se i turske i njihove žene. A kad sam bio maksum, svojoj majci do ispod koljena, ona bi me gladila po glavi i govorila: Moj Mustafa, tebe je dobri Allah od ljubomore stvorio. Takvog da te samo on može pogledat, a da mu ne dođe muka. I još bi rekla kako je to sretan znak, jer Bog vazda čuva od ljudskog oka ono najbolje što je stvorio. A kako može biti dobro ono što je ružno, to mater nije znala reći. Uvijek ima nešto što cijeli svijet zna, a samo matere ne znaju. Da znaju, ne bi se ljudski rod nastavljao. Ali nije moje da to govorim. Bolje je da dalje kazujem samo o sebi, a ne o drugima. Moje ime je Mustafa. Ali se na njega ne odazivam. Kad sebe poželim zazvati, ja šapnem Gurbet.

I babo mi je bio Mustafa. Kad sam se rodio, pitalo ga je kako će se zvati mali. Onako kako se zove onaj koji ga je stvorio. Ljudi se zgledaše, biva je li Mujo pobudalio ili se previše dao u svoj visok nam pa bi djetetu davao Stvoriteljevo ime. A babi mome Stvoritelj nije ni bio na pameti, nego je

mislio samo na sebe. Kaznit će te zbog toga dobri Allah, govorila su mu braća, stara nena se ibretila, a dedo je sjedio na svom boju, čibučio i puštao da svako dobro i svako zlo prođu kraj njega. Bilo je to kad sam se rodio. A onda su me nazvali Mustafom. I još su bili sretni jer babi mome nešto gore nije palo na pamet. Jer da jest, on bi to proveo. Bila su takva vremena, kad se u Bosni nadigla sirotinja, a agama ni sto vezira ništa nije moglo.

Ljudi se rađaju bez lica. Isto je i muško i žensko kad ima šest mjeseci. Pa ne znaš je li nalik ocu ili materi. S godinu dana već nešto se vidi. A kada je vidio, moj babo je sklopio ruke, onako kao što ih kršteni sklope kad se pred crkvom nađu, ali ništa nije govorio. Samo mu je pogled, kad se zaputi sokakom, bio malo niži i nije gledao put neba, kao prije, i čekao da raja trči ispred njega i sklanja ono što će mu se naći na putu, nego je dizao oči do krovova najvećih kuća. Kako vrijeme bude prolazilo, a na meni se sve bolje vidjelo kakav sam, to će njegove oči padati sve niže, sve dok se ne nađu između dva kamena u kaldrmi. Mustafa-beže, zvalo bi ga iz dućana, raste li nasljednik? A kad bi se okrenuo da vidi ko ga izaziva, ne bi bilo nikog. Ili bi se sakrio taj što je pitao za mene, ili je babo čuo glasove kojih nije bilo.

Bilo mi je sedam kada je otišao od kuće. Nisam ja beg, nije ono moje imanje, nije moja žena i nije moje dijete. Nikoga svoga nemam. Uz potok, daleko od grada, od vrbnog je pruća načinio sebi brlog. Išao je po selima, od kuće do kuće, i molio sadaku. Majka bi svako malo išla po njega, govorila mu da se vrati, kumila ga svim na svijetu, ali on nije htio. Rekla mu je: Vrati se, sina nikada ne moraš vidjeti. A on je rekao da nema sina i da će u džehennemu završiti svaki otac koji ne želi vidjeti svoje dijete. Pobjegla je plačući, ali mu se opet

vraćala. I sve je počinjalo iz početka. Voljela ga je onako kako žena voli svoga čovjeka, ne misleći mu nikad zlo i ne proklinjući njega kad dođe najgore, nego rođenoga oca kad joj je takvoga čovjeka našao. Kako bi se jesen pretvarala u zimu i kako bi počinjale ljetne vrućine za kojih presuši svaki izvor i nemaš se odakle napiti vode, tako bi moja mater Sena išla da vrati babu kući. Jednom mu je rekla: Ma nije ti on onakav ko što misliš, maksum ko i svaki. A on ju je samo pogledao, onako tužno, kao što pašče zagleda nogu koju mu je otkinula zamka za lisice, i ništa nije rekao. Ne reče joj ni to da nema sina i da će u džehennemu završiti svaki otac koji okrene glavu od svoga djeteta.

Bilo je to na Alidžun-dan kada su babu moga dvojica donijela kući i položili ga na pod, da mu glava bude prema istoku. Imao sam dvanaest godina i sjeo sam kraj njega. Bio je miran, prsti lijeve ruke bili su mu ukočeni kao kopcju prije nego što će ščepati zeca. Probao sam ih izravnati, ali bi lakše salomio paliju od hrasta nego mrtvacu savio prste. Mislio sam kako će babo moj na tabut s takvom rukom, kako će ga ruke od srca spustiti u jamu, kako će Bogu pred oči s rukom koja prijete.

Kasnije su me gurnuli ustranu. Mejta valja pripremiti za džhenazu. Dok su skidali one prnje sa njega, iz duge prljave kose i brade izmilila je gamad. Crne uši, bilo ih je na desetine, lutale su po drvenom podu. Nisu znale gdje da se zapute, muhadžiri usred tuđega svijeta. U njegovoj kosi i bradi rođene, te uši i uši iz čijih su se jaja izlegle, i one još starije, jedini su živi stvorovi koji su smrću moga babe Mustafe nešto izgubili. A ja sam ga ubio jer sam ovakav kakav jesam, od gamadi manji.

Zovem se Mustafa, ali sam Gurbet od vremena kad pokopasmo oca. Iz kuće više nisam izišao da ne ureknem nečije

dijete kada me pogleda. Nego stojim na pendžeru, a ljudi neka paze da svoju djecu ne puštaju niz Gurbetov sokak.

Kad mi dodije gledati svijet koji ne prolazi, stanem pred bašču iza kuće i čekam gdje će koja ruža procvasti. Svojim ih rukama sadim, svake godine po dvije-tri. Meni se svaka primi, a drugima neće, pa se moja mater Sena hvalila komšinicama. One nisu vjerovala, a kada su prvi puta u bašču došle, umalo što im se oči nisu zapalile. Dvije stotine crvenih ruža, kao da je neko ognjem zasuo kaldrmu i ne gasi se sve dok ne zapuše vjetar i ne rastjera latice po cijeloj čaršiji. Govori se: Evo nam jeseni, raspuhalo Gurbetu đule. Matere po tome djeci počinju plesti džempere za zimu. Eto, koristi i od mene.

U dnu bašče je izvor žive vode koji ni za najgorih suša nije presahnuo. Kada je dedo moga dede Selim-beg Pašalić gradió kuću, govorili su mu neka ne zagradi izvor, grehota je. A on im je rekao da je to njegova voda i u njegovoj bašči će i ostati, a ako ikad u čaršiji zavlada takva žeđ da vode niti na jednom, osim na njegovom izvoru ne bude, to će onda biti znak da nije bio u pravu i da je voda svačija i Božja. Svi će tada piti s toga izvora, a on će u džehennem jer je uzeo ono što nije njegovo. Nikada takve suše nije bilo, a je li Selim završio u džehennemu, nije na meni da pogađam.

Ali od te vode Gurbetove su ruže ovako rumene i od te vode se pred jesen laticama zarumeni cijeli Tešanji. Bog mi je dao lice koje drugi ne mogu gledati, ali mi je dao vodu koju oni nemaju. Zato vazda velim da moj gubitak nije veći od mog dobitka. Kad me čuje da tako govorim, mati zna reći da je dosta da se na vrhove prstiju propnem i već mi je glava u džennetu. Ne znam šta time misli reći, je li to već negdje čula, može biti da se stotinama godina tako govori a da ja

nisam čuo, ali mi svejedno bude drago. Ona pakao nikad ne spominje.

Prije deset dana umro je naš komšija Mensur Abaza. Pedesetu nije navršio, a otkako znam za sebe, povazan je sjedio na svome tronošcu nagnut nad lonac koji bi mu bio među nogama. Bio je sirotinja, a još većoj je sirotinji krpio lonce. Toliko je radio da nikoga nije stizao pogledati u oči. Kažu da mu se tek mrtvome moglo vidjeti koje su bile boje. Bio sam dobar s njim. Pretrčao bih sokak do njegovog dućana, a on bi me uvijek fino primio. To što mi ne bi vidio lice, kod njega mi nije smetalo. Mensur Abaza nikoga nije pogledao u oči.

Iza njega ostala je nepokretna žena. Ukočila se pri porodu i više nije osjećala noge ni ruke. Tako dvadeset i nešto godina. On je okretao i presvlačio, on je hranio i pojiio, samo da Zumra ne mora. A Zumru do neki dan u životu vidio nisam. Niti je ona vidjela mene. Takav je bio dogovor između mene i njezinoga babe. Ne sjećam se kada smo se dogovorili, ali znam da nijednu riječ u tom dogovoru nismo izgovorili. Znalo se da mi je obećano da Zumra nikada neće sići u dućan dok sam ja tamo i da neće proći ispod moga pendžera ako sam ja na njemu. Ona bi po vodu išla svakoga jutra u osam, a ja bih na prozor izlazio petnaest minuta kasnije. Ostajao sam tačno petnaest minuta, jer bi se nakon dvadeset Zumra vraćala kući. Tako je to bilo, sve do neki dan.

Nakon Mensurove dženaze došla je mojoj materi i rekla: Babo je alarahmetile morao poč, a nas dvije ne znamo kako ćemo i sa čime ćemo dalje. Sadaku je grijeh iskati, niti bi je mi primile. Ali ima nešto što nije sadaka, a što bi nam puno pomoglo. Daleko mi je, teta Seno, izvor sada kad babe više nema... Rekla je to i briznula u plač. Mati ju tješila, govorila

joj da kraj nas ne mogu umrijeti od gladi, da primi dukat-dva i ne misli kako je to sadaka, nego da nam tako čini uslugu jer ćemo u džehennemu svršit ako nam komšije najbliži pokraj ovakvoga bogatstva budu gladni.

Slušao sam iza vrata i znao sam da nije dobro jer je mati spomenula pakao. Prvi je puta tu riječ prevalila preko usta. A ko je u ovoj kući izgovori, taj od slabosti ili oholosti svoje priziva veliku nesreću. Ili se dao u visok nam ko rahmetli babo Mustafa, pa će uskoro pasti nisko, da ne može niže. Ali ništa od toga nije navelo moju Senu da spominje džehennem. Ona je samo bila spremna ponuditi sve, osim onoga što nije mogla dati. Vodu s našega izvora. Ako mu to uzme, šta će Gurbetu od života ostati?

Otišla je Zumra, a da nije dobila ono što je molila i nije primila ono što joj je nuđeno. Šutio sam i pravio se da ništa nisam čuo. Čekao sam da mi mati kaže. Ali sam tako mogao čekati do kraja svijeta, ona bi šutjela i svoj grijeh nosila sa sobom. Onda sam joj rekao da nema brige, puštam ono što nije mogla. Neka Zumra na moj izvor dolazi po vodu. Niti će ružama zbog toga usfaliti, niti će meni kruna pasti s glave ako svakoga dana po pola sata budem dalje od njih.

Tu bi se sve sretno završilo da sam ostao gdje mi je mjesto. I da sam mislio kako obećanja data između dvojice ljudi važe i nakon što se jedan preseli na ahiret. A ja sam obećao rahmetli Mensuru Abazi i on je obećao meni da ni Zumra mene niti ja nju nikada nećemo vidjeti. Rečeno je da takve ljepotice u Tešnju nije bilo nikad pa da je stoput kotlokrpina kći. Ali džaba joj kada nosi znak matere koja se oduzela kad ju je rodila. Toga se svaki đuvegija boji pa makar o takvim znacima Kuran ništa ne govori i makar je čaršija puna mladića koji do Knjige manje drže nego do lanjskoga snijega. Ako joj

je rođena mater ostala nepokretna čim ju je na svijet donijela, šta bi tek bilo s onim ko bi Zumru poljubio? Ali ništa od toga nije bilo važno za obećanja koja smo rahmetli Mensur i ja jedan drugome dali. On je znao kako neću da me zaboli Zumrina ljepota, a ja sam znao kako on neće da Zumra svoju nesreću pođe mjeriti s mojom.

Zato nikada jedno drugo nismo vidjeli. Tako bi i ostalo da se nisu umiješale ruže.

Prvi puta kad je Zumra trebala doći po vodu, mene je kopkalo šta će za njih reći i hoće li koju pomirisati. Zamislio sam je da ide od jedne do druge, prima ih na dlanove, divi im se i miriši. I tako svaku od dvjesto ruža. Ali nisam povirio u bašču.

Zato sam iste noći usnio Zumru među mojim cvijećem. Vidio sam je jasno. Bila je onako lijepa kao što se govorilo, igrala je među ružama sa đugumom na glavi, sve dok se đugum nije pretvorio u... Ama bolje je da o tome ne govorim, jer čim o svojim snovima nešto kaže, makar i samome sebi, čovjek se pretvara u bilmeza. U snovima svijet nije onakav kakav jest, ali lako bi se s time izašlo na kraj. Teško je što u snovima ni Mustafa više nije Gurbet.

Drugoga jutra znao sam kad će se Zumra spustiti u moju bašču. Vidio sam je dok ispred ogledala vezuje maramu. Vidio sam je dok navlači nanule, ide majci u sobu i govori da će se brzo vratiti. Vidio sam je, kažem, a ništa vidio nisam. I bilo bi bolje da je ostalo tako. Sjedio sam na sećiji, podvinuo noge pod sebe, namjestio Knjigu na koljena, ugodio sve da mi bude što brže ustati. Kad tako sjedim s Knjigom, vazda zovem majku da mi donese vode ako ožednim. Ali kada sam, prateći prst kako s desne na lijevu stranu ispraća riječi Njegove, vidio Zumru kako silazi niz bašču, sklopio sam Knjigu

grubo kao da je kovački mijeh, skočio sam sa sećije i otrčao do pendžera.

Ako je oko more, ja sam pustio tek jednu kap da poviri. Ali i ta je kap bila previše. Zumra je promicala između ruža, njihove glave nadvijale su se prema njoj, ali nijednu nije bokom očešala. Kako je vjetar pomicao cvjetove, tako je ona bježala od njih. Ni kraćega bijega, ni veće hitrine. Samo da im latice ne bi ranila. Je li to zbog njihove ljepote, ili je zato da joj ne zabranim da dolazi na moj izvor, to nikada neću znati. A volio bi da je zbog drugoga. Manje bi me sad bilo strah.

Moje ime je Mustafa. Od onih sam koje ti je bolje ne pogledati. Ako želim sebe zazvati, ja izgovorim Gurbet. Po tom imenu znaju me oni koji me nikada nisu vidjeli. To ime bilo je moj nam. Ni begovski, ni bogomdani, ni od strahova tuđih načinjen. Bio sam Gurbet i nije mi bilo teško zbog toga. Sve do dana kada sam tek jednom kapljom oka povirio u bašču dok se prema izvoru spuštala Zumra. Nakon toga sam za njom prolio oba svoja mora, a Gurbet više nije moje ime, nego je ime moje nesreće. A to je, pravo je reći, postalo isto.

Gledam je i sad dok prema izvoru silazi i molim samilosnog Boga da se okrene i pogleda me. Nije me briga šta će vidjeti, jer ne može biti da ne vidi kako ju gledam, a ne mene onakvoga kakav drugim ljudima jesam. Molim Boga da se okrene i time učini grijeh. A moliti za tuđi grijeh gore je, sigurno, od svih grijeha. Gore od toga kada otac ne pogleda svoje dijete. Znam da je tako, ali drukčije ne mogu.

Stojim na pendžeru i šapćem: Zumro moja! A ona ide mimo ruža i znam da se neće okrenuti. Taman da je glasno zazovem, taman da zapjevam, ona će se spustiti do izvora, a da me ne pogleda. Moje ime je Mustafa, Gurbet sam na

mjestu na kojem sam rođen. Sadio sam ruže, a kad se čaršijom razlete njihove latice, matere djeci pletu džempere za zimu. Po tome bi me pamtio svijet da se nisam uzoholio i pogledao voli li Zumra moje ruže. Sad molim Boga da pogazi riječ koja je neizrečena između mene i njezinoga rahmetli babe. A znam da neće i da ću ovako stajati sve dok ne presuši izvor u mojoj bašči ili dok u kući rahmetli Mensura Abaze bude žednih.

Jilduz

Arapu su, vele, izmislili astronomiju, ali kako to da ne opisaše tako važnu nebesku pojavu zbog koje je Mjesec triput veći ako se asker boji? Ovo si je pitanje bezbroj puta postavio Abdulrahman Šiško dok je sam, usred noći i ukrajinske pu-stopoljine, čamio u hrastovoj šumici, ako se šumom može nazvati sedam stabala i među njima jedan ljeskov grm, i tražio snagu da pretrči nekih petstotinjak metara do iste takve, samo malo gušće hrastove šumice. Izdržale bi noge, bilo je u njima još snage, iako već treći dan ništa nije jeo, ali mu se činilo da će mu puknuti srce u grudima ako krene prema čistini. Rusi su mogli nahrupiti sa svake strane, bijesni i svi-repi, željni osvete za ono što su naši činili otkako su prije četiri mjeseca prekoračili granice carstva. Ne daj bože znati baš za svako zlo za kojim nam je poletjela ruka, ali da smo spalili više od stotinu sela i pregazili četiri grada, da smo salijevali istopljeno olovo u grla ljudi pronađenih u zemuni-cama, da smo ženama odsijecali dojke i puštali ih da okolo trče dok ne iskrvare, da smo se pritom držali za trbuhe od smijeha, da smo monasima smudili brade i tjerali ih da piju vlastitu mokraću i da smo sve to radili najprije zbog straha, a da smo zatim činili i ono što se nikome ne može reći, niti

se može sebi priznati, to Abdulrahman Šiško nije mogao pred samim sobom poreći, iako vlastitom rukom nikoga nije ubio, niti je ikome zapalio kuću. Ne zato što je bio bolji od ostalih, nego zato što je znao da će se ratna sreća jednom okrenuti i da nema kraja zemlji Rusiji.

Nakon prve bitke u kojoj smo za manje od pola sata posjekli pijanu kozačku četvu, pa se kroz smijeh govorilo kako nam je rakijski zadah umirućih pokvario abdest, neprijateljsku vojsku četiri mjeseca nismo sreli. Selim-paši to ne bi drago pa je usporavao napredovanje, na istom bi mjestu konačili po tri noći, i sve je govorio da nije dobro i da je od nadmoćnoga dvostruko naoružanijeg i brojnijeg neprijatelja gore samo to da neprijatelja nikako nema. Ako nema ljudi koji se bore, tada protiv tebe zarati drveće, a kad i drveća ponestane, onda svaki klas žita biva vojnik tuđinske vojske. A u Ukrajini barem žita ne fali.

U neka doba počeli smo se iza leđa smijati ostarjelom Selim-paši. Najveći junak u povijesti carevine, koji je sa svojom vojskom stizao do Šama i Bagdada, pred kojim su drhtali Beč i Pešta, i nije gubio megdana čak ni onda kada bi popuštala podrška sa sve tri strane, a to se događalo sve češće otkako je mladi sultan namjerio bez očeve pameti dostići njegovu slavu, taj je Selim-paša sad bivao sve smrknutiji i šutljiviji što smo dalje grabili preko ruske zemlje. Činilo se kako mu je sa svakim korakom sve manje zraka u plućima i snage u udovima, pa se uvlači u sebe i nestaje kao ledenica koja se topi na kućnoj strehi i prije nego što se sasvim istopi, odlomit će se i poletjet prema zemlji.

Nismo znali šta mu je, palili smo i ubijali, topili olovo u kazanima za hranu i trovali dušu dok bi on stajao sa strane i šutio. Nije nam govorio ni da je dobro, ni da je zlo ono što

činimo. Poslije sam mislio da nam je trebao reći, sigurno je i Abdulrahmanu Šiški to padalo na um dok je čamio u onoj šumici, zamržit će ga kao psa oni koji prežive Ukrajinu, ali kako godine budu prolazile i bude se bližio dan kada će po volji Božjoj poći s ovoga svijeta, početak će se miriti sa Selim-pašinom sjenom. Ono što nam je mogao reći naše uši ionako ne bi čule, niti naše sitne pameti dokučile zašto nije mudro da gazimo rusku zemlju većom brzinom od one koja je u ratu prirodna.

Evo šta bi nam Selim-paša kazao da smo mu mogli povjеровати: stari se ratnik, izdanak bogate izmirske loze, u više navrata zamjerio onima koji su u Stambolu grijali guzice na minderima i savjetovali starog sultana na koju stranu da okrene vojsku. A bilo je to u vrijeme kad se na neku stranu moralo poći, jer je carevina bila na vrhuncu snage i slutilo se vrijeme opadanja, pa je valjalo opasati tuđih zemalja dok se još može. Selim-paša bio je osoran preko svake mjere, razbijao je kad bi mu se smješkali i povlačili dimove, rušio bi nargile i gazio po jastucima, hvatao bi uglednike za bradu, unosio im se u lica, a sultanovo ime izgovarao je kao da se radi o posljednjem uškopljenom etiopskom robu, bez počasti u tonu i riječi.

Glasovi o visokom Selimovom namu i hrabrosti, o nedostižnom vojničkom umijeću i poznavanju prirodnih i ljudskih sila pomoću kojih se pobjeđuje u ratu, stizali su do staroga sultana gotovo u isto vrijeme sa svjedočanstvima o Selimovoj neposlušnosti i oholosti te nezabilježnom manjku poštovanja prema nadređenima i prema simbolima carevine. Očekivalo se da Selim-pašu pošalje u progonstvo, barem na dvije-tri godine dok ne ohladi glavu. Ali sultan to nije učinio. Zato što se nije htio odreći vojnika u punoj snazi, najboljeg

kojeg je imao, ili zato što je na neki čudan način uživao u Selimovom ponašanju i stalnom ponižavanju onih koji se sultanima vazda najviše dodvoravaju, to nikada nećemo saznati. Ali nakon što je jednom prilikom i njemu proturječio i nakon što je sultan zvao stražu da izvede bezobraznika iz njegovih odaja, svi su bili uvjereni da su Selimovi dani odbrojani i da je pogubljenje samo pitanje dana. I opet ništa! Umjesto da ga smakne, sultan je Selim-paši dao da vodi vojsku u rat koji po njegovome sudu nije mogao biti dobiven. Uz goleme gubitke, što u ljudstvu, što u konjima, a što u carskoj blagajni, Selim je izašao kao pobjednik i iz rata u koji nije vjerovao. Primljen je u Stambolu s najvišim počastima i divljenjima, pa se mislilo kako je mudri sultan na taj način kupio mir njegove duše. Ništa kao velika i jedinstvena slava, ona koja se do kraja svijeta pamti i o kojoj se pišu knjige, ne potkupi i najtvrđega čovjeka. Ali ne i Selim-pašu. Ostao je kakav je i bio. Zagonetka u vladavini hladnoga i okrutnog sultana koji je kao od šale skidao glave čim bi naslutio da noge pod njima koračaju a da pred njim koljena ne zadrhte.

Kada je stari sultan napokon ispustio dušu, a naslijedio ga lakoumni sin, Selim-paša već je navršio sedamdesetu. Godine ga nisu nimalo izmijenile, ni u pameti ni u snazi. Jak kao bik koračao je Stambolom, a pratila ga je legenda kako bi se koplje salomilo ako bi ga ko probao iz potaje probosti, a vratne bi žile, svaka deblja od stabla mlade topole, zaustavile i najoštriju sablju kojom bi ga pokušali posjeći. Jedini koji bi Selim-paši mogao doći glave je on sam, ako mu mladi sultan pošalje katil ferman. Jedino je on dovoljno snažan da svilenu mahramu toliko stegne da samom sebi oduzme dah.

Pa hoće li mladi sultan to i učiniti, hoće li Selim-paši odaslati katil ferman prije nego što mu se ovaj prvi puta

suprotstavi? Nije dosta pametan da to učini, govorilo se. Ne zna budalina ko mu glavu nosi, šaptao je svijet, sjećajući se slavnih dana i već žaleći za mrkim satrapom kojega niko nije u oči smio pogledati. Naime, mladi se sultan neprestano smijao, savjetnike tapšao po ramenu kao da su mu kockarska braća. Šetao je dvorom okružen sve samim ljepoticama, raspustio je harem ili je u harem pretvorio Visoku portu, a pričalo se da mu ni muški nisu mrski. Služili su ga polugoli robovi, uglavnom sudanski crnci, čija su tijela bila premazana bademovim uljem i svaki je mišić, oprostite mi Bože, bubrio poput dojki haremskih djevojaka i zamagljivao pamet svima koji na tako nešto nisu navikli. Ko zna gdje je mladi sultan sve to naučio i iz kakve se priče ispilio. Otac ga je slao okolo, u Damask i Jerusalim na škole, pa u Beč i Rim na pregovore, i ko zna na kakve se sve običaje navikao.

Osim što je u prvim mjesecima vladavine pokazao iznimnu izdržljivost u teferičenju i raspusnome životu, pa bi mu jato trbušnih plesačica maksuz dovedenih iz Bejruta plesalo bez prestanka po tri noći i četiri dana, i što je iz Beča unajmio orkestar koji je svirao nekakvu novu muziku od koje bi svi osim njega pozaspali i sanjali bezbožničke snove, mladi je sultan isplanirao nekoliko vojnih pohoda od kojih je najveći, ali i najluđi bio onaj na Rusiju. Trebalo je osvojiti Kijev, doći pod Moskvu i stati na vrhove Kavkaza, te tako zasvagda odgurnuti istočni krst od kapija islama i započeti doba dugoga mira. Nije bez pameti bio taj njegov plan, ali niko nije mogao sebi doći kada je sultan iznio kako ga misli ostvariti. Poslat će svoga slavnog vojskovođu s askerijom sastavljenom od alaše prikupljene s rubnih krajina carstva, od aga i begova koji su se iskvarili i osiromašili pa im treba dokazivanje, od friških poturčenjaka i od onih kojima je smrtna kazna

oproštena, od tokmaka ponositih što im se vojna vještina prenosi s koljena na koljeno i od Bosanaca kao takvih – oni su uvijek dovoljno tvrdoglavi i budalasti da sunu u vatru, da podmeću glave pod točkove kada se kola zaglave u blatu i da se dokazuju pred svijetom i kada ih niko ne gleda.

Šest mjeseci prikupljala se takva askerija, a Selim-paša je bez riječi prigovora i bez pozdrava stao na čelo ordije i pošao osvajati Rusiju. Već tada je znao da neće stići do Kijeva i Moskve, niti će vidjeti Karpate, jer to nije ni bio pravi cilj prve vojne mladoga sultana. Selim-paša bio je osuđen da bude poražen, pregažen i osramoćen u dubokoj mračnoj zemlji Rusiji i da zasnaga iz narodnih i dvorskih priča nestane njegova ratnička legenda. Deset hiljada ljudi koji će glavama platiti ostvarenje te ideje ionako nisu prevelika cijena. Mladi je sultan kanio očistiti sve đubre koje se za vladavine njegova oca nakupilo po zakucima carevine.

Jesu li Rusi o tome nešto znali i je li, možda, iz Stambola preko uhoda pušten glas o lažnim osvajačkim namjerama, o tome se ništa ne zna, ali možemo sumnjati da je bilo baš tako. Zbog čega bi nas inače pustili da pregazimo pola Ukrajine i da koljemo i palimo sve nemoćno što nam se našlo na putu, pa da nas onda dočekaju usred močvara pokraj rijeke široke kao more i u samo četiri dana moćnu tursku ordiju pretvore u krdo očajnika koji ne znaju na koju bi stranu bježali?

Ne zna se mjesto gdje je pao slavni Selim-paša. Ali ime mu je prestalo biti slavno prije nego što se šačica preživjelih i s uma sunovraćenih Bosanaca vratila kući. Kada ih je rod rođeni napokon prepoznao, Selim-paše se već niko, u Stambolu ili izvan njega, nije sjećao. Mladi je sultan uspio u svojim namjerama i nije ostao upamćen po osvojenim zemljama,

нити po dobroj vladavini, nego po tome što se od njegovog doba u Stambolu slušala bečka muzika. Ime će mu se spominjati i u najtajnijoj od svih dvorskih legendi, onoj koja se prenosila pogledima jer je bila zapisana u oku koje je vidjelo sve.

Na dvoru po toj legendi bješe dječak po imenu Šujab. Dovedi su ga iz jednog nubijskog plemena znamenitog po visokom stasu, uskim bokovima i pjevačkom daru. Šujab je za vrelih ljetnih noći velikom kineskom lepezom hladio zrak iznad sultanova uzglavlja, dok bi danju dvorio goste, poklissare iz kršćanskoga svijeta, uhode raznih vrsta i glasnike koji bi sultanu prenosili poruke koje nisu smjele biti zapisane. Ako bi koga trebalo otrovati, a trebalo je mnoge koji su previše znali i koje ni sultan, ni onaj koji bi ih sultanu slao, ne bi rado vidjeli među živima, tada im je Šujab donosio otrovanu hranu. Imao je tako čiste oči i blag osmijeh da ni najopreznija žrtva ne bi posumnjala. Ne zna se koliko ih je tako otrovao, niti se zna koliko je bilo onih koji su ga gledali s divljenjem i rado bi iz Šujabove ruke bili otrovani. Legenda dalje veli da ga je, kad je navršio petnaestu, sultan kanio otpustiti s dvora i poslati u visoke službe. Bio je prerastao svoj posao i došlo je vrijeme da ga zamijeni drugi, opet iz plemena uskih bokova, da se nikad ne očeše o svijet koji dvori. Kad je čuo šta sultan namjerava, Šujab je pao pred njega, plakao i molio da ga svijetli gospodar svojom rukom posiječe, samo neka ga ne tjera od sebe. Zove li se to ljubav ili nekako drukčije, nije nam poznato, kao ni to je li sultan Šujabu dao povoda da srcem tako oslijepi, ali legenda kaže da je sultan dječaku rekao da postoji samo jedno mjesto na dvoru koje mu po milosti može biti dodijeljeno. Ako pristane na njega, viđat će sultana skoro svaki dan, do kraja života.

A ako ne pristane, što mu je svakako puno razumnije, neće ga vidjeti više nikad. Može biti rob, haremski čuvar i sluga, ali u tom ga slučaju moraju prvo uškopiti. Sultan je bio zaprepasten onim što je Šujab odabrao, ali je naredio najboljim hećimima stambolskim da što bezbolnije liše zaljubljenog mladića njegovih muških moći. Tako je Šujab zauvijek ostao uz onoga kojeg je tako ljubio.

Legenda vjerojatno nije istinita, ali i takva najbolje ocrtava lik čovjeka koji, da bi uništio Selim-pašu, započinje lažni rat i u njemu žrtvuje deset hiljada Bosanaca i njima sličnih. Među kojima sam bio i ja, ali i Abdulrahman Šiško koji još uvijek usred noći pune sjajne mjesečine pokušava skupiti hrabrosti da iz jedne pretrči u drugu hrastovu šumicu.

U času kada je skoro odlučio, pa samo što nije iskočio i potrčao, u času kada je bezmjerni strah još narastao, a srce je krenulo u topot divljih arapskih konja, nešto je šušnulo u ljeskovom grmu. Odmah zatim začulo se dugo šššššššššš, kakvo ništa na dunjaluku nije u stanju ispustiti osim čovjeka. Meazalah!, viknuo je Šiško i isukao sablju. Ako odgovori, tada je naš, a ako ne odgovori, tada je utvara. Odgovora nije bilo i Šiško je skočio na grm i urlajući razmahivao sabljom. Udarao je dugo ne gledajući, stiskao je oči i nadao se da će svega nestati i da će se sljedećeg trenutka probuditi kod kuće, udarao je i ništa osim sebe nije čuo ni osjećao.

Kada se konačno smirio i otvorio oči, vidio je krvavu sablju, krv mu je bila po košulji, osjetio ju je na jeziku kad je oblizao usnu. Da ne pogleda koga je ubio, Abdulrahman Šiško potrčao je prema čistini. Pet minuta kasnije bio je sakriven u sljedećoj šumici, pa je nastavio dalje, bježeći od nečega što mu se činilo strašnijim od najgorega straha. To nešto nije ni bilo strah, nego misao da je ubio, a da ne zna

koga. Da mu je ta pamet bila, sigurno bi zavirio u grm, ali kada mu se kroz glavu premetnulo sve što je mahnitajućí mogao posjeći, bio je već daleko i mogao je samo ispočetka listati svoj spisak. Ubio je, možda, čovjeka koji se danima sakrivao u onoj šumi i ništa mu na pameti nije bilo osim da spašava glavu. Gledao ga je iz grmlja pa dok mu je Šiško bio okrenut leđima, mogao je iskočiti i zadaviti ga. Znao je zašto to nije učinio. A može biti da je ubio neko dijete, siročé kojem su već pogubili oca i mater. Ili je ubio ženu. Ili ženu i dijete na sisi. Možda je zaplakalo, mater je izgovorila ššššššššššš, kao što bi svaka majka na ovome svijetu, a on ih je onda posjekao.

Najgore od svega bilo je što je Abdulrahman Šiško pobio i čovjeka koji njega nije htio ubiti, i dvoje djece, muško i žensko, i ženu, i majku s novorođenčecom, i sve one koji mu nisu na pamet pali. Samo zato što nije pogledao u ljeskov grm.

Bilo je kasno ljeto kada je došao kući. Rat u koji ga je poslalo bio je već odavno izgubljen i zaboravljen, a Sarajevo ko Sarajevo, drijemalo je u dolini. Gazde su žmirkale na suncu ispred svojih dućana, telali su talambasali, hamali su psovali, dječurlija se okolo naganjala, a Latinluk se smješkao. On je stajao nasred Atmejdana i nije znao na koju stranu da krene. Činilo mu se da je najnesretniji čovjek na svijetu. Žalio je što je ostao živ, a plašio se kakva će ga kazna stići čim izdahne. Između dva svijeta, ovog privremenog i onog vječnog, birao je kao između dva užasa i dva džehennema. To što je jedan gori, ne daje čovjeku ni utjehe, a ni želje da živi u onom koji je manje strašan.

Da je znao za mene i za moju sudbinu, bilo bi mu lakše tog dana na Atmejdanu. Ali niti se takve stvari mogu znati, niti se zbog toga smijemo ljutiti.

Već sutra mu se posrećilo. Prolazio je kraj radnje gazde Kemala Kurta, onog istog brice od kojega je pobjegao nakon što mu je pljunuo u brk jer ga je gazda ošamario kada je britvom porezao mušteriju, ali umjesto da mu to bude za cijeli život upamćeno, starac ga je pozvao k sebi i rekao mu: Eto, sad si bio gdje si bio, radio što si radio i vidio ono što bi bilo bolje da nisi, pa si vjerujem pametniji. I uzeo ga je da nastavi tamo gdje je prije petnaest godina stao kao brijački šegrt, puka sirotinja s Golobrdice kojoj je Bog dao višak oholosti, a manjak razuma, pa je u jednom času pomislio da mu je suđeno biti veliki ratnik i da će se kući vratiti kao gazija.

E, puste mladosti, mislila je poletjeti sve dok joj nije na dušu spušten kamen.

Ubrzo je Abdulrahman Šiško shvatio čemu taj kamen služi i zašto je morao doživjeti ono što je doživio. Da nije one noći u hrastovoj šumici ubio, možda bi zauvijek ostao isti. Ovako je radio svoj posao, malo-pomalo popravljao kućicu na Golobrdici, da bi se druge godine i oženio Hadžirom, lijepom curom, sirotom kao i on. Babo joj se nije vratio iz istoga rata iz kojega Šiško jest, a mater joj umrla od žalosti. Ili od neke druge boljke kojoj se ne zna ime, pa se onda žalošću zove. Osim ljubavi, s Hadžirom ga je vezivao taj rat. Mogli su o njemu pričati, mogli su i šutjeti. A lijepo je kad imaš nekoga s kime možeš šutjeti o istoj stvari.

Hadžira mu je u deset godina izrodila sedam kćeri. Kada je osmi puta zanjela, Abdulrahman Šiško bio je siguran da će mu se roditi sin. Tako su mu se posložili brojevi, u takvu vjeru. Imat će sedam cura i jednoga momka. Nekome je to nesreća, jer kako poudavati toliku ženskadiju, ali on nije imao takvih briga. Naći će one svoju nafaku, a sin će popraviti ono što je babo u svome životu pokvario.

Dok je Hadžira osmi puta nosila, Šiško se držao pravila koje je sam izmislio i koje nije imalo uporište ni u jednom njemu poznatom vjerovanju. Kad god bi pomislio na rat, izmolio bi u mislima po jednu dovu. Zato je tih mjeseci djelovao šutljivo. Nije mogao u isto vrijeme razgovarati s mušterijama i moliti se Bogu, nego je rezuckao kose i brade i sve vrijeme zazivao njegovo ime. Ti ili držiš bulbula pod jezikom ili si samome sebi nešto jako skrivio, govorio mu je Ismet Teftedarija, jedan od onih koji su se vratili, a Šiško bi slegnuo ramenima i smješkao se stisnutih usana, baš kao da se boji da mu bulbul ne pobjegne.

Kada je Hadžira rodila, uzalud je sjedio podnmljen za stolom na kojem je ležalo dijete i čekao da se među nogama nešto pojavi. Legla je nula na nulu i tako je nastao broj osam. Djevojčici je nadjenulo ime Jilduza, po jednoj od hiljadu hiljada zvijezda iz one noći nad Ukrajinom. Svaka od njih vidjela je koliki je tada bio njegov strah i šta je zbog tog straha učinio. Ako već nije dobio sina, neka u tom imenu bude sačuvan njegov strah.

Možda bi Abdulrahman Šiško nadjenulo osmoj kćeri neko običnije ime, neko koje ne bi imalo veze s njim, da mu je moglo pasti na pamet da ja nisam imao ni sina, ni kćeri, ni žene nisam imao. Barem ne svoje, niti one koja bi svojom voljom pod mene legla.

Jilduza nije bila nalik sestrama. Jača i krupnija od njih, tvrda kao zvuk svoga imena, ne bi proplakala kad bi ih mater svake subote pred spavanje šibala. Naredila bi im da skinu gaće, pa bi se presamitile preko sećije, od najstarije do Jilduze i svaka bi vrbovim prutom dobila onoliko udaraca koliko je puta zgriješila od prošle subote. Bio je to način da se osam cura drži u suri, jer da ih je kažnjavala preko sedmice, ne bi

imala vremena ni za šta drugo. Ovako bi Hadžira subotom navečer stegnula srce i popravljala djecu. Sestre bi tulile i prije nego što prvu ošine, a Jilduza je šutjela i ne bi se pomaknula ili pustila glasa ni nakon što je udari deseta šiba. Nije shvaćala zašto sestre plaču dok ih mater tuče i zašto ona koja je najviše skrivila, pa je najviše i dobila, dva dana ne može sjediti. Dok je bila sasvim mala, mislila je da je smisao kazne u nagrđivanju, u ružnim crvenim prugama koje ostaju po debelom mesu i sutra se pretvaraju u još grđe ljubičaste masnice, ali kasnije je shvatila da tu postoji još nešto. Jilduza nije znala šta je to, a bila je dovoljno oprezna da ne upita.

Allah ju nije častio jedinim darom kojega bi se svaki čovjek i svaki živi stvor rado odrekao, darom da osjeti bol.

Dugo je to bila Jilduzina tajna, sve dok jednom nije pokipilo mlijeko, a ona golim rukama zgrabila lonac i prenijela ga do sofre. Babo ju je gledao otvorenih usta, a onda joj dugo melemom od romanijskih trava vidao opekline. Ništa nije upitao, niti mu je ona išta rekla, ali od toga dana zabranio je materi da Jilduzu šiba skupa sa sestrama. Ako bi nešto zgriješila, neka se to njemu kaže, a on će postupiti onako kako očevi to rade sa sinovima. Kada se Hadžira pobunila, na čaršiji je kupio srebrenu iglu dugu dva pedlja, onakvu kakve derviši koriste kada čine zikr. Jilduza je tom iglom probola obraze. Mogu i jezik, rekla je, mogu šta god mi kažeš. Nakon toga ju mater više nikada nije udarila.

Čim navrše dvanaestu, djevojčice postaju žene i dolazi vrijeme kada se moraju pokriti jer je sramota i grijeh da ih gledaju muške oči. Sestre su već hodale pod zarovima i ašikovale s momcima samo ako ih niko drugi ne gleda, kada je na Jilduzu došao red. Hoćeš li biti kao one?, pitao je Abdulrahman Šiško svoju osmu kćer, ali ga nije razumjela. A kako

bi drukčije nego kao one? Tako da niko nikad ne sazna da si žensko, da se nikada ne udaješ, da se nikada u momka ne zagledaš i da živiš onako kako muški žive.

Više od svega želio je da Jilduza pristane, ali se plašio da joj naredi. Ne toliko Boga, koliko se bojao vlastitog djeteta. Ako ju unesreći, bit će to gori jad od svih jada kakve je otac u stanju učiniti. Ali Jilduzi se dopalo da bude različita od sestara i da na tajnu koju je nosila u sebi pridoda još jednu, ovog puta veću i privlačniju. Ona će gledati svijet onakav kakav jest, a nju će svi vidjeti onakvom kakva nije.

Mater je plakala kao da joj umire dijete, a babo je rekao – od sada nisi Jilduza, nego si Jilduz, pa je uzeo makaze i birtvu i ošišao je u muško. Obukli su joj suknene čakšire i košulju pa je takvu pustili iz kuće. Komšiluku je u početku bilo nešto čudno, odakle berberu Šiški najednom sin, ali ni to čudo nije dugo trajalo. U gladnim i surovim vremenima, a takvo je svako vrijeme u kojem se dugo ne ratuje pa vlast umisli da je neprijatelj među narodom, ljudi prestaju voditi računa o tuđim poslovima i umjesto da gledaju čemu će se čuditi, traže ono što je obično i svakodnevno. Živiš i ne sumnjaš ni u koga, da drugi ne bi posumnjao u tebe.

Jilduza, koju bi dalje trebalo zvati Jilduz, potpuno se uživila u novu ulogu. Hodala je kao muško, glas joj se produbio, pa ju je babo uskoro dao kod abadžije Saliha Prce na zanat. Dobro joj je išlo, imala je snage u rukama i vještine u prstima i bilo bi od nje dobra abadžiluka da se opet svijet nije izvrnuo naglavce. Na sjevernim granicama carstva gomilale su se ruske trupe, pričalo se da se Moskalju zamantalo od tamjana i da je namjerio od Stambola načiniti Konstantinopolj. Koliko god Sarajlije o tome ne imale pojma i koliko god u Stambolu takve priče izazivale podsmijeh, u oba grada se slutilo da

stižu vremena ratova. Jedni će se opet zabavljati, a drugi će ginuti za njihovu slavu.

A ni sultan više nije bio mlad da se po vas dan zabavlja i smije.

Abdulrahmanu Šiški mrak je na oči pao, zanebesalo mu se i smorilo ga kada je shvatio da će Jilduz na onaj put s kojega se on jedva jedvice vratio. Ako se uopće vratio i ako se povratkom može zvati gledanje očima koje su vidjele najgora zla i milovanje rukama koje je okrvavio u noći svog najvećeg straha. Hadžira je plakala i po cijele dane ponavljala jednu istu majčinsku dovu: E, kćeri moja, što te babo posinio da mi mlada gineš, dat će Allah groma da spali Moskalja.

Ali niti je Bog zadužen za ratove među ljudima, niti je do njega bilo da razotkrije prevaru s kojom je Jilduza postala muško. S navršenih devetnaest oprastala se od Golobrdice, mahale u kojoj je odrasla, a komšiluk je izvirivao iz avlija, vela havle vela kuvetile, Bože mili lijepe askeruše, snebivala se starčad, starije žene su lomile prste nad kaldrmom, počinjao je rat i vrijeme kada se ljudi opet slobodno iščuđavaju jedni pred drugima i čuda se nizaju za neka buduća sjećanja. A Jilduz je plakao djevojačkim suzama, jer se muškima nije naučio, padao je po ishaviješćenoj materi, dok je babo sklanjao pogled u stranu. Prije nego što će poći u rat, sin mu se ponovo pretvorio u kćer. Izgubio ga je ovako ili onako.

Tako je Jilduza naučila šta je bol, a da od tog nauka nije imala koristi. Jer je došao prekasno.

Sirotinji su svi ratovi isti, jer je sirotinja budalasta pa gine i vjeruje kako je žrtva beskrajnome Bogu mila. A on ustvari okrene glavu na drugu stranu da ne gleda kako mu stvorenja odlaze u štetu. Stvorio je i jedne i druge, krst i polumjesec je stvorio, ljude s obje strane koji jednako vjeruju u jedinoga